

vraagstukken bezig te houden. In die zin is het verheugend dat toneelmakers de scène willen bevrijden van de eenzijdige aandacht voor de roerselen van de ziel en de psychische bekommernissen van het individu. Het is alleen de vraag of de roep om een geëngageerde stijl van theater maken het toneel van die erfenis uit de achter ons liggende jaren zal verlossen. Engagement is een belast begrip. Het draagt de sporen van de zestiger jaren. In de laatste decennia van de vorige eeuw is het in de vergeetelheid geraakt; het paste niet in de euforie van de vooruitgang. En het is nog maar de vraag of het zich laat oproepen nu het economische tij aan het keren is. Het engagement van de culturele revolutie kan niet los gedacht worden van de ideologie uit die periode. Het verwijst naar een maatschappij-analyse die niet meer past in de huidige maatschappelijke verhoudingen. Een maatschappij die gedomineerd wordt door een allesoverheersende beeldcultuur en die onderworpen is aan een abstracte circulatie van geld, goederen en culturen voegt zich niet naar de oude marxistische en anarchistische schema's, die het analysekader van de zestiger jaren vormden. Het ontbreken van nieuwe schema's maakt engagement gemakkelijk tot een puur persoonlijke opdracht. Er is geen ideologie die houvast biedt, noch een utopie die de grenzen van de toekomst openlegt. Engagement is derhalve een zaak van de individuele makers; van hen wordt gevraagd om op eigen kracht in hun artistieke praktijk de verbinding met het politieke en het sociale te leggen. Dat is een opgave die verder reikt dan het thematiseren van politieke of maatschappelijke onderwerpen. Om de werkelijkheid te raken moet die opgave bij de acteurs zelf beginnen op het punt waar de cultuur de verbinding met het persoonlijke is aangegaan, waar het sociale zich in het 'binnenste' van het subject heeft genesteld. Het toneel heeft ervaring met het ontrafelen van dergelijke verbanden. In het psychologisierende theater hield men zich bezig met de vaak gruwelijke gevolgen van afkomst, opvoeding en socialisatie voor het individu. Ook daar ging het om onderzoek naar de ontwrichtende wisselwerking tussen de macht van de cultuur en de vermogens van het subject. De roep om maatschappelijk engagement doelt op hetzelfde mechanisme, hij reikt alleen verder dan de conflicten in het micro-organisme van het paar, het gezin en de familie. In die zin raakt zij de traditie van de Griekse klassieken, waarin de kleine familiegeheimen

altijd geplaatst worden in de grotere kosmos van de wereld van de goden en van de menselijke gemeenschap. In de hedendaagse maatschappij is het veel moeilijker om de integraliteit van deze verbanden na te streven. Wij leven in een maatschappij die opgedeeld is in relatief autonome systemen, die met elkaar ondoorzichtige, uiterst complexe betrekkingen onderhouden. Het negeren van die complexiteit leidt tot het soort simplificaties dat men geregeld kan aantreffen in producties die als politiek theater worden gepresenteerd. Het politiek toneel uit de zeventiger jaren leed aan hetzelfde euvel. Het was te grof, te algemeen, te ideologisch. Het maakte gebruik van verouderde schema's en slaagde er niet in een nog onbestemde werkelijkheid, op de grenzen van een industriële en een post-industriële maatschappij in de vormtaal van een theater dramaturgie te vertalen. In zijn opvatting van het subject (de maker en de toeschouwer) lijdt het aan een hardnekkig optimisme van de wil. De uitspraak dat 'het persoonlijke politiek is' is de expressie van dit voluntarisme. Het miskent de zwaarte van de sociale en politieke structuren en het ziet het subject als een oorspronkelijke, ongedeelde eenheid die over het vermogen beschikt het hoofd te bieden aan wat Adorno een *verwaltete Welt* noemt. Het moderne subject beantwoordt echter niet aan dit beeld. In de ogen van iemand als Lacan is het subject niet een eenheid, maar een tekort; een wezen dat vervreemd en gebroken is en dat nooit met zichzelf samenvalt. Voor Foucault bestaat het subject eigenlijk niet, het is niet meer dan de contingente verschijningsvorm in een voortdurend proces van subjectivering. Wat Foucault over dat proces zegt is ook voor het theater van belang. Subjectiveringsprocessen spelen zich volgens hem altijd af in een maatschappelijk krachtveld. En het gaat erom daarin de modaliteiten te ontdekken, die bestand zijn tegen de macht en die als nieuwe bestaansvormen (*possibilités de vie*) kunnen fungeren. Dat zou de kern kunnen zijn van een geactualiseerd engagement. In de Foucaultiaanse subjectopvatting wordt dat engagement losgemaakt van de vrijblijvendheid van een ideologisch statement. In de artistieke praktijk zal het zich minder toespitsen op themakeuze dan op vormtaal en iconografie. In een door beelden en media gedomineerde wereld liggen hier tal van valstrikken. Vanuit zijn eigen fictionaliteit is het voor het theater moeilijk om zich aan de fantasmas van de huidige beeldcultuur te onttrekken

en een eigen vormtaal te ontwikkelen. Hetzelfde geldt voor de politiek. Ook daar is de verleiding groot om zich tevreden te stellen met de theatrale bewerking van de imaginaire verschijningsvormen van de politiek en de veel moeilijkere symbolische orde van het politieke (cfr. Lefort) te mijden. Wanneer het theater voor die verleiding bezwijkt, schaart het zich bij de geleerden van wat Martin Walser de *Meinungsdienst* noemt. Wat Walser in dit verband over literatuur zegt, geldt ook voor het theater. '*Brauchbarkeit* (maatschappelijk nut, maatschappelijke betrokkenheid n.v.d.a.) *kann nicht angestrebt und nicht bedient werden, sie ergibt sich in der unschuldig schönsten Zusammenarbeit der Welt: das ist die zwischen Autor und Leser*', of in dit geval tussen acteur en toeschouwer.

1. Aktie Toots: de Nederlandse theaterrevolte die begon in 1969 toen toneelschoolstudenten met tomaten smeten naar de acteurs van de Nederlandse Comedie op de scène van de Amsterdamse Stadsschouwburg, om hun onvrede met het oubollige burgerlijke theater kracht bij te zetten.

Literatuurverwijzingen

- François Dosse, Michel de Certeau. *Le marcheur blessé*, La Découverte, Paris 2002
- Antoine Mooij, *Psychoanalytisch gedachtegoed*, Boom, Amsterdam 2002
- Michel Foucault, *Le souci de soi (Histoire de la sexualité, III)*, Gallimard, Paris 1984
- Claude Lefort, *Het democratisch tekort*, Boom, Meppel/Amsterdam 1992
- Martin Walser, *Ich vertraue, Querfeldein*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2000
- Marianne Van Kerkhoven, *Van het kijken en van het schrijven*, Van Halewyck, Leuven 2002